

**SAĞLIK MERKEZLİ ALKIŞ VE
KARGIŞLAR: GÜNDELİK
PRATİKLERDEN GEÇİŞ
DÖNEMLERİNE**

**HEALTH-CENTERED BLESSINGS
AND CURSES: FROM EVERYDAY
PRACTICES TO RITES OF PASSAGE**

Öğr. Gör. Dr. Mutlu ÖZGEN

**İstanbul Medipol Üniversitesi
Seçmeli Eğitim Merkezi**

E-Posta: mutlu.ozgen@medipol.edu.tr

Orcid: 0000-0002-1174-8319

Öz

Bu çalışma, Türk halk kültüründe sağlık kavramının alkışlar (dualar) ve kargışlar (beddualar) aracılığıyla nasıl kurulduğunu ve düzenlendiğini incelemekte; sağlığı, geçiş dönemleri ile gündelik yaşam pratikleri bağlamında, özellikle yiyecek kültürü ve beslenme etrafında şekillenen temenniler ve beddualar üzerinden çalışmanın temel analitik eksenini olarak ele almaktadır. Anadolu halk kültüründe sağlık, yalnızca hastalıkların yokluğu olarak değil; beden bütünlüğü, üretkenlik, doğurganlık, bağımsızlık ve toplumsal işlevsellik gibi çok katmanlı bir değer alanı olarak anlaşılmaktadır. Bu sağlık merkezli anlayış, gündelik yaşamdan geçiş dönemlerine uzanan sözlü kültür evreni içerisinde alkışlar ve kargışlar yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu aktarım özellikle yeme-içme pratikleri, helal-haram anlayışı ve beslenme etrafında şekillenen gündelik sağlık dili üzerinden somutlaşmaktadır. Çalışmada alkışlar ve kargışlar, birbirinden bağımsız sözlü ifadeler olarak değil; sağlık etrafında örgütlenen aynı kültürel mantığın karşıt fakat tamamlayıcı iki yönü olarak değerlendirilmiştir. Alkışlar, bireyin bedenini, sağlığını ve toplumsal varlığını korumaya yönelik sözlü pratikler olarak işlev görürken; kargışlar, hastalık ve ölüm imgeleri üzerinden aynı alanları hedef alan düzenleyici sözlü yaptırımlar hâline gelmektedir. Bu ikili yapı, halk kültüründe sağlığın yalnızca betimleyici bir tema değil, toplumsal düzenin kurulması ve sürdürülmesinde işlev gören bir ilke olduğunu göstermektedir. Araştırma, nitel yöntemle yürütülmüş; yazılı kaynaklar, derleme eserler ve halk belleğinde yer etmiş kalıplaşmış sözlü ifadeler içerik çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Doğum, evlilik, hastalık ve ölüm gibi geçiş dönemleri, sağlık merkezli alkış ve kargışların yoğunlaştığı eşik alanlar olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak çalışma, alkış ve kargışların sağlık, beden ve toplumsal sürekliliği düzenleyen dinamik sözlü mekanizmalar olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Alkış ve Kargış, Sağlık ve Beden, Gündelik Pratikler, Halk Kültürü, Kültürel Bellek.

Abstract

This study examines how the concept of health is constructed and regulated in Turkish folk culture through alkış (blessings/prayers) and kargış (curses/maledictions), approaching health as the central analytical axis within the contexts of transition periods and everyday practices. In Anatolian folk culture, health is not understood merely as the absence of illness, but as a multidimensional value encompassing bodily integrity, productivity, fertility, independence, and social functionality. This health-centered understanding is transmitted from generation to generation through the verbal culture of blessings and curses, extending from everyday practices to transition periods. This

transmission becomes particularly visible through the everyday language of health shaped around food practices, dietary habits, and the notions of halal and haram embedded in everyday moral discourse. In this study, *alkış* and *kargış* are not treated as independent verbal expressions, but as two opposing yet complementary dimensions of the same cultural logic organized around health. While blessings function as verbal practices aimed at protecting the individual's body, health, and social existence, curses operate as regulatory verbal sanctions targeting the same domains through images of illness and death. This dual structure demonstrates that health in folk culture is not merely a descriptive theme, but a functional principle that plays a decisive role in the establishment and maintenance of social order. The research is conducted using a qualitative methodology. Written sources, compilations, and formulaic verbal expressions preserved in collective memory are analyzed through content analysis. Transition periods such as birth, marriage, illness, and death are examined as liminal contexts in which health-centered blessings and curses intensify. Ultimately, the study demonstrates that *alkış* and *kargış* operate as dynamic verbal mechanisms regulating health, the body, and social continuity within Turkish folk culture.

Keywords: Blessings and Curses, Health and the Body, Everyday Practices, Folk Culture, Cultural Memory.

GİRİŞ

Sağlık, biyolojik bir temele sahip olmakla birlikte, kültür tarafından anlamlandırılan, normlaştırılan ve ideolojik çerçeveler içinde şekillenen bir değerdir. Bu nedenle halk kültüründe esas belirleyici olan, "sağlık" kavramının kendisinden ziyade, bireyin ve toplumun "sağlıklı olma" fikrine yüklediği anlamdır. Anadolu halk kültüründe sağlıklı olma hâli; yalnızca bedenin hastalıksızlığıyla değil, bireyin ahlaki bütünlüğü, toplumsal kabulü, üretkenliği ve soyla kurduğu ilişkiyle birlikte değerlendirilir. Bu anlamlandırma, sözlü kültür aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktararak kolektif belleğin bir parçası hâline gelir.

Halk düşüncesinde sağlıklı olma fikri, gündelik yaşam pratikleriyle doğrudan ilişkilidir. Yenilen ve içilenin helal ya da haram olarak değerlendirilmesi, yalnızca bedensel sağlıkla sınırlı olmayıp karakterin oluşumu, soyun niteliği ve toplumsal meşruiyetle birlikte ele alınır. "Ne yediysen odur" ya da "haramdan gelenin hayrı olmaz" gibi halk söylemleri, beden ile ahlaki düzen arasındaki ilişkinin gündelik hayatta nasıl kurulduğunu göstermektedir. Bu yönüyle sağlık, bireyin yalnızca bedeniyle değil, yaşam biçimiyle ve toplumsal konumuyla bağlantılı bir kültürel değer olarak karşımıza çıkar.

Alkışlar ve kargışlar, halk kültüründe sağlıklı olma fikrinin sözlü düzlemde en görünür hâle geldiği pratiklerdir. Alkışlar, bireyin bedensel ve ruhsal bütünlüğünü korumayı, sağlıklı ve düzenli bir yaşam sürmesini temenni eden sözlü ifadeler olarak ortaya çıkarken; kargışlar hastalık, sakatlık ve ölüm gibi olumsuzluklar üzerinden bireyi bedensel ve toplumsal düzeyde cezalandıran sembolik yaptırımlar niteliği taşır. Bu yönüyle alkış ve kargışlar, yalnızca iyi ya da kötü dileklerin ifadesi değil; toplumsal normları koruyan ve ihlalleri söz yoluyla denetleyen kültürel mekanizmalar olarak

işlev görür. Bu çalışmada sağlık, geçiş dönemlerinin biri olarak değil; doğumdan ölüme uzanan yaşam çizgisini baştan sona kuşatan temel bir kültürel eksen olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın konusu, Anadolu halk kültüründe sağlık merkezli alkış ve kargışların, gündelik yaşam pratikleri ve geçiş dönemleri bağlamında ele alınmasıdır. Doğum, evlilik, hastalık ve ölüm gibi bireyin yaşamında kırılma noktası oluşturan geçiş dönemlerinin yanı sıra, yeme-içme pratikleri, beden algısı ve helal-haram anlayışı etrafında şekillenen gündelik sözlü ifadeler de çalışmanın kapsamına dâhildir. Böylece sağlıklı olma fikrinin hem gündelik hayat içinde hem de yaşamın kritik eşiklerinde nasıl kurulduğu birlikte değerlendirilmektedir.

Çalışmanın temel amacı, sağlık eksenli alkış ve kargışları yalnızca dilsel ya da folklorik kalıplar olarak değil; beden, soy ve toplumsal düzen üzerinde işleyen işlevsel ve düzenleyici sözlü pratikler olarak ele almaktır. Alkış ve kargışlar bu doğrultuda, birbirinden bağımsız kategoriler olarak değil, aynı kültürel mantığın karşıt ama tamamlayıcı iki yüzü olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, sağlık olgusunu bireysel bir durum olmaktan çıkararak, toplumsal sürekliliği ve kültürel belleği kuran temel unsurlardan biri olarak ele almayı mümkün kılmaktadır.

Kuramsal Çerçeve

Alkışlar ve kargışlar, Türk halk kültüründe en eski sözlü anlatım ve ifade biçimleri arasında yer almakta; bireyin kendisiyle, toplumsal çevresiyle ve kutsal olanla kurduğu ilişkinin dilsel yansımalarını oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan “dua” ve “beddua” kavramlarının Türk dünyasındaki tarihsel karşılıkları “alkış” ve “kargış” biçiminde karşımıza çıkmakta; bu sözlü formlar Dîvânü Lügâti’t-Türk’ten itibaren yazılı kaynaklarda izlenebilmektedir (Elçin, 2004: 662). Alkış ve kargışlar, halkın gündelik yaşamında Tanrı’ya yöneltilen dilek, temenni ve yakarıların kalıplaşmış sözlü ifadeleri olarak işlev görmektedir.

Alkışlar; sağlık, esenlik, uzun ömür, bereket ve bedensel bütünlük gibi olumlu dilekleri içerirken, kargışlar bireye ya da bir duruma yönelik olarak hastalık, sakatlık, yoksunluk ve ölüm temennilerini dile getiren olumsuz sözlü formlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle alkış ve kargışlar yalnızca bireysel duygu durumlarının değil, aynı zamanda toplumsal değer yargılarının, normların ve ahlaki sınırların sözlü düzlemde ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Boratav’ın kargışları kısa ve kalıplaşmış sözlü ifadeler olarak tanımlaması (2000: 136) ve Terzioğlu’nun bu sözleri yoğun anlam taşıyan “kapsül ifadeler” şeklinde nitelendirmesi (2007: 34), alkış ve kargışların dilsel olduğu kadar işlevsel yönlerine de işaret etmektedir. Elçin’e göre ise kargış, alkışın karşıtı olarak gazap, bela ve olumsuzluk ifade eden; bireyin kendisine ya da

yakınlarına zarar veren kişi ve durumlara karşı geliştirdiği sözlü bir savunma biçimidir (2004: 663).

Alkış ve kargış kavramlarının tarihsel ve kültürel arka planı, dinî ve büyüsel düşünce yapılarıyla yakından ilişkilidir. Akalın, “kargış” kavramının “beddua”ya kıyasla daha arkaik bir nitelik taşıdığını; bedduanın İslamlaşma süreciyle birlikte kavramsallaştığını belirtir (1990: 50). Bununla birlikte halk arasında beddua, kargış ve ilenç gibi terimlerin çoğu zaman birbirinin yerine kullanılması, bu sözlü formların gündelik zihniyette katı tanımsal sınırlar yerine işlevsel bir bütünlük içinde algılandığını göstermektedir (Akalın, 1990: 52). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde dua ve beddua, dinî ve ahlaki düzenle ilişkili kavramlar olarak ele alınmakta; bedduanın özellikle zulme uğrayan kimseler açısından meşru kabul edilen bir dua türü olduğu vurgulanmaktadır (Cilacı, 1994: 529–530; Çağrı, 1992: 297–298). Bu yaklaşım, halk kültüründe bedduaların keyfî bir kötülük dileği değil, adalet ve ahlaki sınırlar çerçevesinde işleyen sözlü yaptırımlar olarak anlamlandırıldığını ortaya koymaktadır.

Alkış ve kargışların sağlıklı kurduğu ilişki, beden halk kültüründeki sembolik anlamı üzerinden daha açık biçimde anlaşılmaktadır. Mary Douglas’ın saflık–tehlike kuramına göre toplumlar bedeni “temiz” ve “kirli” kategorileri üzerinden anlamlandırmakta; sağlıklı beden saflıkla, hastalık ve sakatlık ise tehlike alanıyla ilişkilendirilmektedir (Douglas, 1966: 44). Bu bağlamda alkışlar, bireyin bedensel ve ahlaki saflık alanında kalmasını temenni eden sözlü koruma araçları olarak işlev görürken; kargışlar bireyi hastalık, sakatlık ve düşkünlük üzerinden tehlike alanına iten sembolik yaptırımlar hâline gelmektedir. Turner’ın (1969) beden ve geçiş ritüelleri üzerine yaptığı çalışmalar da, doğum, hastalık ve ölüm gibi eşik durumlarda bedene yönelen sözlü ifadelerin toplumsal anlamını görünür kılmaktadır.

Alkış ve kargışların kuşaklar arası aktarımı ve sürekliliği, kolektif bellek kuramlarıyla açıklanabilir. Halbwachs’a (1992: 38) göre bireysel hatırlama süreçleri daima toplumsal çerçeveler içinde gerçekleşir. Sağlık merkezli alkış ve kargışlar, bu çerçevede bireysel söylemler olmaktan ziyade kolektif belleğin sözlü tezahürleri olarak değerlendirilmelidir. Assmann’ın (1995: 131) kültürel bellek yaklaşımı ise bu sözlerin kimlik kurucu yönüne işaret etmekte; özellikle doğum, evlilik, hastalık ve ölüm gibi kritik anlarda edilen alkış ve kargışların toplumsal sürekliliği sağladığını ortaya koymaktadır.

Alkış ve kargışların kültürel işlevlerini anlamada işlevselci ve performans merkezli yaklaşımlar da açıklayıcıdır. Malinowski’ye (1992: 21–22) göre her kültürel unsur, belirli bir ihtiyaca yanıt verdiği sürece varlığını sürdürür. Bascom’un (2010: 71–86) folklorun işlevlerine ilişkin sınıflandırması, alkış ve kargışların eğitsel, düzenleyici ve bütünleştirici yönlerini görünür kılar. Bauman’ın performans kuramı ise bu sözlü

ifadelerin yalnızca dilsel kalıplar değil, aynı zamanda toplumsal eylemler olduğunu ortaya koymaktadır (Bauman, 1986: 3-5). Bu çerçevede hasta ziyaretinde edilen bir dua ya da öfke anında söylenen bir beddua, bireysel bir duygu ifadesinin ötesine geçerek toplumsal ilişkileri düzenleyen performatif sözler hâline gelmektedir.

Bu kuramsal çerçeve, alkış ve kargışların Türk halk kültüründe yalnızca iyi ya da kötü dileklerin ifadesi olmadığını; sağlık, beden ve toplumsal düzen ekseninde işleyen güçlü sözlü mekanizmalar olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bulgular bölümünde ele alınacak sağlık merkezli alkış ve kargış örnekleri, yukarıda çizilen bu kuramsal zemin doğrultusunda değerlendirilerek, söz konusu sözlü ifadelerin gündelik yaşam ve geçiş dönemlerindeki işlevleri somut örnekler üzerinden ortaya konacaktır.

Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yapılandırılmış betimleyici ve yorumlayıcı bir halkbilimi incelemesidir. Araştırmanın temel amacı, Anadolu halk kültüründe sağlık merkezli alkış (dua) ve kargışların (beddua) kültürel, toplumsal ve işlevsel boyutlarını ortaya koymak olduğundan, yöntemsel olarak metin merkezli ve bağlam duyarlı bir analiz yolu benimsenmiştir. Çalışma, saha temelli yeni derlemelere dayalı bir araştırma değil; yazılı ve sözlü kültür ürünlerinin yer aldığı ikincil kaynaklara dayalı nitel bir çözümleme çalışmasıdır.

Araştırma deseni olarak doküman incelemesi ve betimleyici içerik analizi kullanılmıştır. Bu kapsamda Türk halk kültürü ve halk edebiyatı alanında alkış ve kargışlara ilişkin temel başvuru eserleri sistematik biçimde taranmış; sözlükler, derleme sözlükleri, halk inanışlarını ve sözlü kültür ürünlerini içeren yazılı kaynaklar incelenmiştir. Çalışmada ele alınan alkış ve kargış örnekleri, anonim halk söylemi içinde yaşayan, kuşaktan kuşağa aktarılan ve halk belleğinde yer etmiş sözlü kalıplardan oluşmaktadır. Bu sözlü ifadeler, bireysel söylemlerden ziyade kültürel ortaklık niteliği taşıdıkları için halk kültürünün müşterek mirası kapsamında değerlendirilmiştir.

Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Alkış ve kargış örnekleri; sağlık kavramıyla doğrudan ilişkili olmaları, doğum, evlilik, hastalık ve ölüm gibi geçiş dönemlerinde kullanımları ve halk kültüründe yaygınlık göstermeleri ölçütlerine göre seçilmiştir. Çalışmada niceliksel bir envanter oluşturmak yerine, sağlık vurgusu belirgin olan sözlü kalıplar niteliksel ve temsili bir yaklaşımla ele alınmıştır. Benzer anlam ve işlev taşıyan ifadeler, analizi yoğunlaştırmak amacıyla örnekleyici biçimde değerlendirilmiştir.

Verilerin analizinde nitel içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Toplanan alkış ve kargış örnekleri, sağlık kavramının beden bütünlüğü, hastalık, doğurganlık, uzun

ömür ve ölüm gibi boyutları temel alınarak sınıflandırılmış; ardından gündelik yaşam pratikleri ve geçiş dönemleri bağlamında çözümlenmiştir. Analiz sürecinde işlevselci yaklaşım, kolektif bellek kuramı ve performans kuramı temel açıklayıcı çerçeveler olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda alkış ve kargışlar yalnızca dilsel ifadeler olarak değil; toplumsal denetim, kültürel aktarım ve norm üretimi süreçlerinde işlev gören sözlü pratikler olarak yorumlanmıştır.

Metinlerin çözümlemesinde yorumlayıcı (hermeneutik) okuma yöntemi benimsenmiş; alkış ve kargışların bağlamsal anlamları, ortaya çıktıkları toplumsal ve kültürel koşullar dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Böylece sözlü ifadelerin yalnızca “ne söylendiği” değil, “hangi durumda, kime ve ne amaçla söylendiği” de analiz sürecine dâhil edilmiştir.

Çalışmanın önemli sınırlılıklarından biri, birincil saha verilerine dayalı yeni derlemelerin yapılmamış olmasıdır. Ancak bu durum, araştırmanın amaç ve kapsamı doğrultusunda bilinçli bir yöntemsel tercih olarak değerlendirilmelidir. Çalışma, sağlık merkezli alkış ve kargışların tarihsel sürekliliğini, kültürel kodlarını ve işlevsel yapılarını ortaya koymayı hedeflediğinden, halkbilimi literatüründe yer alan güvenilir ve klasikleşmiş kaynaklara dayanmaktadır. Bu yaklaşım, söz konusu sözlü kalıpların bireysel söylemlerden ziyade kolektif bellek içinde nasıl şekillendiğini göstermeyi mümkün kılmaktadır.

Araştırma etik ilkeler çerçevesinde yürütülmüştür. Çalışmada insan deneklerle doğrudan temas kurulmadığı, anket veya mülakat gibi uygulamalar yapılmadığı için etik kurul izni gerekmemektedir. Kullanılan tüm yazılı kaynaklar akademik kurallara uygun biçimde belirtilmiş; anonim halk söylemi örnekleri halk kültürünün ortak mirası kapsamında değerlendirilmiştir. Bu nedenle çalışmanın amacı yaygınlık tespiti değil; kültürel mantık ve anlam dünyasının çözümlemesidir.

Bulgular

Bu çalışmada elde edilen bulgular, Türk halk kültüründe sağlık merkezli alkış ve kargışların yalnızca dilsel kalıplar olarak değil; toplumsal düzeni, bireyin biyolojik varlığını ve kolektif belleği birlikte düzenleyen işlevsel sözlü pratikler olarak işlediğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle alkış ve kargışlar, Türk halk kültüründe yalnızca bireysel duyguların dışavurumu değil; toplumsal değerleri, normları ve kolektif hafızayı taşıyan kalıplaşmış sözlü türler olarak işlev görmektedir. Nitekim halk edebiyatı ürünlerinin hemen her türünde alkış ve kargışlara rastlanabilmesi, bu sözlü yapıların gündelik yaşamdan ritüel alanlara kadar geniş bir kullanım bağlamına sahip olduğunu göstermektedir (Duymaz, 2000: 15; Sevinçli, 2015: 97).

İncelenen örnekler, sağlık kavramının halk zihniyetinde dar anlamda bir “bedensel iyilik hâli” olarak değil; doğurganlık, üretkenlik, bağımsızlık, zihinsel bütünlük ve toplumsal işlevsellik gibi çok katmanlı bir bütünlük içinde ele alındığını

göstermektedir. Bulgular, alkış ve kargışların kullanım bağlamlarına göre belirgin biçimde ayrıştığını; ancak bu ayrışmanın mutlak bir karşıtlıktan ziyade, aynı kültürel mantığın iki farklı yönü olarak işlediğini ortaya koymaktadır. Alkışlar, sağlık, esenlik ve korunma üzerinden bireyi ve toplumu güvence altına alırken; kargışlar sağlık kaybı, hastalık, düşkünlük ve ölüm üzerinden bireyi cezalandıran ve dışlayan bir sözlü yaptırım mekanizması kurmaktadır. Bu doğrultuda bulgular, sağlık merkezli alkış ve kargışların hem gündelik yaşam pratikleri içerisinde hem de doğum, evlilik, hastalık ve ölüm gibi geçiş dönemlerinde farklı bağlamlarda nasıl işlediğini ortaya koymaktadır. Alkış ve kargışlar, bir yandan bireyin bedenini ve sağlığını korumaya yönelik sözlü pratikler olarak gündelik yaşamın içine yerleşirken; diğer yandan geçiş dönemlerinde toplumsal düzeni yeniden kuran, sınırları belirleyen ve normatif bir işlev üstlenen sözlü mekanizmalar hâline gelmektedir.

1. Geçiş Dönemlerinde Sağlık Merkezli Alkış ve Kargışlar

Gündelik yaşamda süreklilik gösteren sağlık temelli alkış ve kargışlar, geçiş dönemlerinde sembolik yoğunluğu artan, yaptırım gücü kazanan ve bireyin bedensel olduğu kadar toplumsal varlığını da kuşatan sözlü yapılara dönüşür. Türk halk kültüründe geçiş dönemleri, bireyin yalnızca biyolojik yaşamındaki kırılma noktalarını değil; aynı zamanda toplumsal statüsünün, kimliğinin ve rollerinin yeniden tanımlandığı eşik durumları ifade eder. Doğum, evlilik, hastalık ve ölüm gibi evreler, bireyin toplumsal düzenle kurduğu ilişkinin askıya alındığı, yeniden biçimlendirildiği ve çoğu zaman belirsizlikle kuşatıldığı dönemlerdir. Arnold Van Gennep'in (1960) rites de passage kuramında tanımladığı üzere bu eşikler, bireyin eski statüsünden ayrıldığı, ancak yeni statüsüne henüz tam olarak yerleşmediği "eşiksellik" (liminalite) hâlleridir. Victor Turner'ın (1969) geliştirdiği liminalite kavramı ise bu dönemlerde bireyin hem korunmaya muhtaç hem de tehlikeye açık bir varlık hâline geldiğini vurgular. İşte tam bu noktada, Türk halk kültüründe sözlü pratiklerin en güçlü biçimleri olan alkışlar (dualar) ve kargışlar (beddualar) devreye girer. Alkış ve kargışlar, geçiş dönemlerinde yalnızca bireysel duyguların ifadesi değil; toplumsal normların yerleşmesini sağlayan, bireyleri bu normlara uymaya yönelten sözlü denetim mekanizmalarıdır.

Yoğun duyguların dışavurumunu mümkün kılan bu sözlü yapılar, toplumun ortak değerleri etrafında bir birliktelik oluşturarak sosyal düzenin yeniden tesis edilmesine katkı sağlar (Kaya, 2001: 3; Keskin, 2019: 211). Geçiş dönemleri, alkışların ve kargışların en yoğun, en işlevsel ve en anlam yüklü biçimde kullanıldığı bağlamlardır. Alkışlar, bireyin bu kırılma eşikten sağlıklı, düzenle ve toplumsal kabul içinde geçmesini sağlamayı amaçlayan koruyucu sözlü formüller olarak karşımıza çıkar. Buna karşılık kargışlar, aynı eşiklerin tam tersinden işleyerek bireyin bedenini, sağlığını ve dolayısıyla toplumsal varlığını hedef alan yıkıcı sözlü yaptırımlar hâline gelir. Bu yönüyle alkış ve kargışlar, geçiş dönemlerinde birbirini tamamlayan iki karşıt

kutup olarak işlev görür: biri düzeni korur ve yeniden kurar, diğeri düzeni bozan bireyi cezalandırır ve dışlar.

Türk halk kültüründe sağlık, bu sözlü pratiklerin merkezinde yer alır. Sağlık yalnızca bireysel bir biyolojik iyilik hâli değil; aynı zamanda soyun devamının, aile düzeninin ve toplumsal sürekliliğin temel şartıdır. Maurice Halbwachs'ın (1992) kolektif bellek kuramı bağlamında değerlendirildiğinde, alkış ve kargışlar bireysel anlık söylemler olmaktan çok, kuşaklar boyunca tekrar edilerek toplumsal hafızaya yerleşmiş kalıplaşmış sözlü normlardır. "Allah sağlık sıhhat versin" ya da "Elden ayaktan düşesice" gibi ifadeler, bireysel bir duygu hâlini yansıtmaktan ziyade, toplumun sağlık ve beden algısının dilsel tezahürleridir. Jan Assmann'ın (1995) kültürel bellek yaklaşımı da bu sözlü kalıpların, toplumun kimliğini ve değer sistemini taşıyan sembolik araçlar olduğunu ortaya koyar.

Mary Douglas'ın (1966) saflık-tehlike kuramı, geçiş dönemlerinde alkış ve kargışların neden özellikle sağlık ekseninde yoğunlaştığını açıklamak açısından önemlidir. Douglas'a göre toplumlar, bedeni ve bedensel durumları "saf" ve "kirli/tehlikeli" kategorileri üzerinden anlamlandırır. Sağlıklı beden, düzenin ve saflığın göstergesi iken; hastalık, sakatlık ve ölüm, tehlike ve kirlilik alanına aittir. Alkışlar, bireyin saf alan içinde kalmasını ve beden bütünlüğünü korumasını temenni ederken; kargışlar, bireyi bu alanın dışına iterek hastalık, düşkünlük ve ölümle cezalandırmayı amaçlar. Bu nedenle geçiş dönemlerinde edilen alkış ve kargışlar, yalnızca bireyin kaderine ilişkin dilekler değil; aynı zamanda toplumsal sınırların yeniden çizildiği sözlü müdahalelerdir.

Bu bağlamda alkışlar, geçiş dönemlerinde bireyin bedensel ve ruhsal bütünlüğünü güvence altına alan koruyucu pratikler olarak işlev görür. Doğumda anne ve bebeğin sağlığı, evlilikte beden ve akıl sağlığı, hastalıkta şifa, ölümde ise "iyi ölüm" ve acısız geçiş temennileri alkışların temel içeriğini oluşturur. Nitekim Sedat Veyis Örnek, geçiş dönemlerine eşlik eden inanış ve uygulamaların bireyi yeni duruma hazırlamak ve karşılaşabileceği tehlike ve olumsuzluklardan korumak amacıyla ortaya çıktığını vurgulamaktadır (Örnek, 1977: 148-149). Alkışlar, bireyin bu eşiklerde yalnız olmadığını, topluluk tarafından desteklendiğini ve korunduğunu sembolik olarak ifade eder. Richard Bauman'ın (1986) performans kuramı çerçevesinde bakıldığında, bu sözler yalnızca dile getirilen temenniler değil; aynı zamanda toplumsal bir performansın parçasıdır. Hasta ziyaretinde edilen "Allah şifa versin" duası, bireysel bir dilek olmanın ötesinde, topluluğun şifa beklentisini ve dayanışmasını görünür kılan bir performatif eylemdir.

Kargışlar ise geçiş dönemlerinde alkışların karşıt işlevini üstlenir. Toplumsal normları ihlal eden, düzeni bozan ya da ahlaki sınırları aşan bireyler için kargışlar, en ağır sözlü yaptırımlar arasında yer alır. Özellikle sağlık, doğurganlık ve beden

bütünlüğüne yönelen beddualar, bireyin yalnızca fiziksel varlığını değil; toplumsal rollerini ve soy bağlarını da hedef alır. Pertev Naili Boratav'ın (2000) vurguladığı gibi, halk inanışlarında bedduanın etkisi yalnız bireyle sınırlı değildir; bireyin ailesine ve soyuna da sirayet eder. Bu nedenle geçiş dönemlerinde edilen kargışlar, bireysel öfkenin ötesine geçerek kuşaklararası bir cezalandırma mekanizmasına dönüşür.

Geçiş dönemlerinin bu sözlü pratikler açısından taşıdığı önem, alkış ve kargışların aynı bağlamda ama zıt yönlerde işleminde açıkça görülür. Doğum ve evlilik, soyun devamını güvence altına alan eşikler olduğu için bu bağlamlarda alkışlar sağlıklı doğum, bereket ve doğurganlık temennileriyle yoğunlaşırken; kargışlar doğurganlığın engellenmesi, neslin kesilmesi ve bedenin işlevsizleşmesi üzerinden kurgulanır. Hastalık ve ölüm ise halk zihninde birbirine eklenen bir zincirin halkalarıdır: sağlık kaybı hastalığa, hastalık ise ölüme açılan bir kapı olarak algılanır. Bu nedenle bu bağlamlarda alkışlar şifa ve hayırlı ölüm dilekleri etrafında şekillenirken; kargışlar “dert”, “düşkünlük” ve “erken ölüm” imgeleriyle bireyi toplumsal varlıktan silmeyi amaçlar.

Sonuç olarak geçiş dönemlerinde alkış ve kargışlar, Türk halk kültüründe sağlığın yalnızca bireysel bir değer değil; toplumsal düzenin ve kültürel sürekliliğin temel taşı olduğunu ortaya koyan güçlü sözlü pratiklerdir. Alkışlar, bireyi eşikten güvenle geçirerek düzeni yeniden üretirken; kargışlar, bu düzeni tehdit eden bireyleri sağlık kaybı ve beden bozulması üzerinden dışlayan dilsel yaptırımlar olarak işlev görür. Bu ikili yapı, geçiş dönemlerini halk kültüründe yalnızca biyolojik evreler olmaktan çıkararak, sözün gücüyle şekillenen derin bir kültürel ve toplumsal alana dönüştürmektedir.

1.1.Doğum Bağlamında Alkış ve Kargışlar

Türk halk kültüründe evlilik ve doğum, yalnızca bireysel hayatın doğal aşamaları değil; soyun devamını, aile düzeninin kurulmasını ve toplumsal sürekliliğin sağlanmasını güvence altına alan temel geçiş dönemleridir. Bu nedenle her iki eşik de sağlık kavramı etrafında yoğun biçimde anlamlandırılmıştır. Alkışlar ve kargışlar bu bağlamlarda en güçlü biçimde devreye girmiştir. Evlilikte ve doğumda edilen sözlü pratikler, bireyin bedensel bütünlüğünü korumanın ötesinde, neslin sürmesi ve toplumsal düzenin bozulmadan devam etmesi amacına hizmet eder. Bu yönüyle alkışlar, özellikle evlilik bağlamında yalnızca bireyin kaderine ilişkin süreci belirlemede rol üstlenir. Eş seçiminde doğru yapılan tercih sağlıklı bir evliliğin temelini atar. Evlilikte doğru eş seçimi, halk kültüründe beden sağlığı, ruhsal esenlik ve soyun temizliğiyle ilişkilendirilen olumlu bir değer alanı içinde konumlandırılır. “Allah sütü temizlerle karşılaştırsın”, “Allah iyilerle karşılaştırsın”(Şahiner, 2014: 190), Halk arasında yaygın biçimde dile getirilen ; “Helal süt emmiş biri çıksın karşına”, “Helal lokma yemiş biri olsun”, “Helal lokmayla büyümüş insan evladı olsun”,

“Kursağından haram geçmemiş biri olsun” gibi ifadeler, bireyin ahlaki yapısını, toplumdaki duruşunu, güvenilirliğini aynı anda tanımlayan sözlü kalıplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle helal-haram ayrımı, yalnızca dini bir sınıflandırma değil; beden, sağlık ve toplumsal düzen arasında kurulan güçlü bir kültürel denetim mekanizması olarak işlev görmektedir. Bu çerçevede doğum, Türk halk kültüründe evlilikten bağımsız bir biyolojik olay olarak değil; evliliğin temel işlevini, toplumsal kabulünü ve sağlık merkezli sürekliliğini tamamlayan asli bir eşik olarak kavramsallaştırılır.

Türk halk kültüründe evlilik, sağlık bağlamında başlı başına bir eşik değil; doğum beklentisini meşrulaştıran bir ön aşama olarak anlamlandırılır. Bu nedenle evlilikte dile getirilen alkışların büyük bölümü, bedensel sağlık ve doğurganlık üzerinden doğuma yönelir.

Evlilik bağlamı da doğrudan doğumla ilişkili olarak sağlık ve doğurganlık ekseninde şekillenir; bu alkışlar bireysel dilekler değil, kolektif varoluşun sözlü teminatlarıdır. Türk halk kültüründe evlilik, yalnızca iki bireyin bir araya gelmesi değil; iki ailenin, iki soyun birleşmesi ve yeni bir ocağın kurulmasıdır. Bu nedenle evlilik alkışları da çoğunlukla doğumla yani çocuk sahibi olma temennileri etrafında yoğunlaşır. “Allah torun torbaya karıştırсын”, “Allah ocağını tütüre” (Atmaca, 2019: 53), “Soyun sürsün”, “Döllü döşlü olsun”, “Zürriyetin bol ola”, “Allah evlat yüzü gösterson” “Boş beşik görmeyesen”, “Ocağın tüte dursun” (Kaya, 1997: 113), “Torunlara karışasın” (Ersoylu, 2012: 122) “Yedi oğulla sofraya oturasın”, “(Kadınlara) Oğul anası olasın”, “(Erkeklerle) Yedi oğul babası olasın” (Akalin, 1990: 134), “Allah dallı budaklı olasın”, “Oğlanlı kızlı olasın” (Şahiner, 2014: 188) gibi alkışlar, evliliğin temel işlevi soyun devamını sağlayan doğumla ilişkilendirir. Nitekim bazı yörelerde evlilik ritüelleri sırasında dile getirilen “Maşallah maşallah, sonu gelir inşallah” (Avcı, 2021: 1499) ifadesi de gelinin bereketli ve doğurgan bir yuva kurması temennisini içeren kısa ama yoğun bir alkış formülü olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda sağlık, yalnızca bedensel iyilik değil; evliliğin sürdürülebilirliği için gerekli olan bedensel yeterliliği de kapsar.

Bu noktada doğum, evliliği toplumsal düzenin meşru ve kabul edilebilir bir parçası hâline getiren sözlü araçlar olarak işlev görür. Jan Assmann’ın (1995) kültürel bellek yaklaşımıyla bakıldığında, doğumla ilgili alkışlar yalnızca yeni evlilere yöneltilmiş temenniler değil; toplumun evlilikten beklentilerini ve ideal aile modelini yeniden üreten sembolik ifadelerdir. Sağlıklı bedenler, sağlıklı çocuklar ve huzurlu bir yuva, kolektif hafızada ideal evliliğin vazgeçilmez unsurları olarak kodlanmıştır.

Doğum, Türk halk kültüründe “yeni bir canın dünyaya gelişi” olmanın ötesinde, ailenin ve soyun devamının somutlaşmış hâlidir. Bu nedenle doğumla ilgili alkışlar öncelikle sağlık merkezlidir. Ancak bu sağlık anlayışı, yalnızca doğum anındaki

bedensel bütünlüğü değil, çocuğun sağlıklı bir yaşam çizgisi içinde büyümesini ve toplumsal varlığını da kapsar. Bu nedenle “uzun ömürlü olsun”, “mürüvvetini görün”, “hayırlı evlat olsun”, “vicdanlı ve imanlı olsun” gibi alkışlar, bedensel sağlığı ahlaki bütünlük ve toplumsal işlevsellikle tamamlayan bütüncül bir sağlık anlayışını yansıtır. Böylece doğum alkışlarında sağlık, yalnızca bedenin korunması değil; sağlıklı bir yaşam çizgisinin ve sağlıklı bir toplumsal varoluşun teminatı olarak kurgulanır.

Doğumla ilgili alkışların tümü sağlığı yalnızca bedensel bir durum olarak ele almaz. Doğumun tehlikelerle dolu bir eşik olarak algılandığını ve bu eşğin ancak ilahi korumayla aşılabileceği düşüncesini yansıtır. Bu dualarda sağlık, çocuğun hayatta kalmasının ötesinde; büyüebilmesi, soyun devamını sağlayabilmesi ve toplumsal düzen içinde işlevsel bir birey hâline gelebilmesiyle birlikte düşünülür:

“ Kız/oğlan farketmez. Eli ayağı düzgün olsun”, “Sağlıkla doğsun”, “Allah yavrunuza sağlıklı yaşlar versin”, “Allah yavrunuzu bağışlasın” (Ersoylu, 2012: 65), “Allah kimsenin yavrusunu elinden almasın” (Ersoylu, 2012: 50), “Uğurlu kademli olsun” (Ersoylu, 2012: 123), “Allah sana bir oğul versin”, “Çoluğunla-çocuğunla yaşa”, “Çizgisi uzun ola”(Akalin, 1990: 95), “Büyüdüğünü görürüz inşallah” (Akalin, 1990: 93), “Allah sizlere bağışlasın” (Akalin, 1990: 87), “Çocuklarınızın mürüvvetini görün”(Akalin, 1990: 132), “Allah kimsenin evlâdını dört göz önünden uzak tutmasın” (Akalin, 1990: 100), “Allah evlât acısı göstermesin”, “Allah hayırlı evlât versin” (Akalin, 1990: 106), “Allah evlat yüzü göstereyin”(Kaya, 1997: 18), “Allah analı babalı büyütsün”, “Bir avazda kurtarsın”, “Sağlıkla büyüsün”, “Allah hayırlı ömür versin” (Kaya, 1997: 112) “Allah Salih evlat versin” (Kaya, 1997: 92), “Kırk bir kere maşallah”, “Güle güle büyütün” (Atmaca, 2019: 53-54), “Yaşı uzun olsun”, “ Yaşı uzun düğünü güzün ola” (Şahiner, 2014: 195) gibi alkışlar, doğumun tehlikelerle dolu bir eşik olarak algılandığını ve bu eşğin ancak ilahi korumayla aşılabileceği düşüncesini yansıtır. Bu dualarda sağlık, yalnızca hayatta kalma koşulu değil; çocuğun ileride toplumsal rollerini yerine getirebilmesinin de temel şartıdır.

Mary Douglas’ın (1966) saflık-tehlike kuramı bağlamında değerlendirildiğinde, doğum süreci saflık ile tehlikenin iç içe geçtiği bir eşik durumdur. Sağlıklı doğum “saflık” alanının korunması anlamına gelirken, komplikasyonlar, sakatlıklar ya da ölüm “tehlike” ve “kirlenme” alanına karşılık gelir. Alkışlar, bu eşikte saflığın galip gelmesini temenni eden sözlü formüller olarak işlev görür. Bu nedenle doğum alkışları, bireysel mutluluk ifadeleri olmaktan ziyade, soyun devamını ve toplumsal düzeni güvence altına alan kültürel pratiklerdir.

Ancak doğum bağlamı, alkışların yanı sıra en sert kargışların da üretildiği alanlardan biridir. Çünkü doğurganlık, Türk halk kültüründe kadının ve ailenin toplumsal değerinin temel belirleyicilerinden biri olarak kabul edilir. Bu nedenle doğumla ilgili kargışlar doğrudan doğurganlığın kesilmesini, bedenin

işlevsizleşmesini ve neslin devamının engellenmesini hedef alır. Kargış, Türk kültür tarihinde beddua ya kıyasla daha köklü bir kavram olup daha eski bir kullanım alanına sahiptir. Beddua kavramının ise İslamlaşma süreciyle birlikte yaygınlaştığı kabul edilmektedir (Akalin, 1990: 50). Halk arasında bu kavramsal ayırım çoğu zaman gözetilmese de kargışlar, tarihsel derinliği ve sembolik yükü bakımından dikkat çekici bir sözlü türdür. Bu tür kargışlarda beden, yalnızca bireysel bir varlık değil; soyun taşıyıcısı olarak hedef alınır. “Çocuğunu doğurmak nasip olmasın”, “Çatında putunda kalasica”(Özgen, 2019: 281), “Karnındakinin hayrını görmeyesin”, “Muradın gözünde kalsın” (Başar, 1972: 202), “Büyümesin” , “Ermeyesin, yetişmeyesin”, “Güverip yeşeremiyesin”(Örnek, 1979: 322) “Ocağın sönsün”, “Od ocak tutmayasın”, “Soyun kurusun”(Örnek, 1979: 324) , “Beşik tıkırtılarına hasret kal”, “Ufacık ayaklıya hasret kal” (Büyükokutan, 2009: 205), “ Birtecik evladı bulamasın”, “Çocuk diye sevdiceğin taş olsun”, “Dolu beşik görmeyesin”, “Evlada hasret kalasın”, “Ninni diyene hasret kalasın (Akalin, 1990: 231), “Koynun dolu kucağın da boş olsun” (Ersoylu, 2012: 282), “Kundakta bir çocuk belemeyesin” (Ersoylu, 2012: 285), “Allah, başka bir evlat vermesin” (Ersoylu, 2012: 144), “Sabi diye kucağın hasret kalsın”(Ersoylu, 2012: 312), “Allah çocuk koklatmasın”, (Ersoylu, 2012: 145), “Çocuk diye sevdiceğin taş olsun”(Ersoylu, 2012: 198), “Helaline evlat veremeyesin” (Ersoylu, 2012: 244), “El kadar ete hasret kalasın”, “Evlât yüzüne hasret kalasın” (Ersoylu, 2012: 224), Oğlan doğurma ocağın sönsün (Ersoylu, 2012: 299), “Sabi diye kucağın hasret kalsın” “Sen de kuzum diye mele” (Kaya, 1997: 254-255), “Yavrum diye kundağında taş bele” (Kaya, 1997: 263), “Evlat yüzü görmeyesin”, “Kucağında evlat yerine taş göresin” (Kaya, 1997: 116), “Beşiğin odunla dolsun” (Kaya, 1997: 220), “Beşik dibinde oturmayasın, nenni demiyesen”(Yurt Ansiklopedisi, 1982: 7612) gibi beddualar, bireysel öfkenin ötesinde Bireyin toplumsal devamlılığını ve kuşaklar arası varlığını da ortadan kaldırmayı amaçlayan, doğumun kutsallığını tersine çeviren sözlü yaptırımlar olarak karşımıza çıkar.

Halbwachs’ın (1992) kolektif bellek kuramı çerçevesinde bu beddualar, kuşaklar boyunca aktarılan ortak korkuların ve normların dilsel ifadesidir. Doğum bağlamındaki kargışlar, bireyin yalnız kendisini değil; ailesini, soyunu ve toplumsal itibarını hedef alan kuşaklararası yaptırımlar hâline gelir.

Sonuç olarak doğum ve evlilik bağlamında alkışlar ve kargışlar, Türk halk kültüründe sağlık ve doğurganlık üzerinden işleyen çift yönlü bir sözlü mekanizma ortaya koyar. Alkışlar, sağlıklı doğum, bereketli evlilik ve soyun devamını teminat altına alırken; kargışlar bu düzeni bozan ya da tehdit eden bireyleri doğurganlığın kesilmesi, bedenin işlevsizleşmesi ve aile düzeninin çökmesi üzerinden cezalandırır. Böylece doğum ve evlilik, yalnızca biyolojik ve sosyal süreçler değil; sözün gücüyle düzenlenen, denetlenen ve kültürel bellekte sürekli yeniden üretilen geçiş dönemleri hâline gelir. Bu çerçevede doğum ve evlilik bağlamında alkışlar ve kargışlar, yaşamın

kurulmasına ve sürdürülmesine yönelik sözlü mekanizmalar olarak işlev görür. Ancak halk kültüründe sağlık ve beden algısı, yalnızca yaşamın başlaması ve devamıyla sınırlı değildir; aynı sözlü denetim ve anlamlandırma pratikleri, yaşamın sona erdiği ölüm eşiğinde de yeniden devreye girer.

1.2. Ölüm Bağlamında Alkış ve Kargışlar

Halk kültüründe ölüm, sağlığın tümüyle ortadan kalktığı bir son olmaktan ziyade, sağlığın nasıl yitirildiğinin anlamlandırıldığı en kritik eşiklerden biri olarak değerlendirilir. Bu nedenle ölüm bağlamında üretilen alkışlar ve kargışlar, doğrudan “ölmek” fiilinden çok; ölümün sürecine, bedensel ve ruhsal çözülmenin niteliğine ve ölümden sonraki huzur durumuna odaklanır. Ölümle ilişkili sözlü pratiklerde asıl belirleyici olan, bireyin bu eşikten acı çekmeden, düşünleşmeden ve huzursuzluğa sürüklenmeden geçip geçemeyeceğidir. Bu çerçevede ölüm bağlamında edilen alkışlar, halk kültüründe “iyi ölüm” idealini dile getirir. “Allah iki rahmetinden birini versin”, “Allah iki iyilikten birini nasip etsin”, “Üç gün yatak, dördüncü gün toprak”, “Allah sıralı ölüm versin”, “Allah evlat acısı göstermesin” (Özgen, 2025: 127-128), “Allah gecinden versin”, “Allah ömrünü uzun ede” (Atmaca, 2019: 55) gibi ifadeler, bireyin uzun süreli acılar çekmeden ya şifa bulmasını ya da hayırlı, düzenli ve katlanılabilir bir sonla ölmesini temenni eder. Bu alkışlarda sağlık, yaşamın sürmesiyle sınırlı değildir; ölüm sürecinin bedeni yormadan, ruhu incitmeden tamamlanması anlamını da içerir.

Ölüm gerçekleşikten sonra söylenen alkışlar ise ölüyü iyileştirmeye değil; ölümün yaşayanlar üzerindeki sarsıcı etkisini yumuşatmaya ve ölümün “huzurlu” gerçekleştiğini varsaymaya yöneliktir. “Allah rahmet eylesin”, “Allah taksiratını affetsin”, “Emir Allah’ın, söylenecek söz yok” (Atmaca, 2019: 55), “Mekânı cennet / uçmağ olsun”, “Topraklar incitmesin”, “Mevla rahmet eyleye”, “Ruhu şad olsun”, “Toprağı bol olsun”, “Kabri nur dolsun”, “Allah kabir azabı vermesin” (Atmaca, 2019: 57), “Peygamber efendimize komşu olsun” gibi alkışlar, ölümün acı üretmeyen, düzeni bozmayan ve huzurla tamamlanan bir süreç olarak kabul edilmesini sağlar.

Bu alkışlar yalnızca ölene değil, geride kalanlara da yönelir. “Başınız sağolsun”, “Allah sabır versin”, “Allah geride kalanlara uzun ömürler versin”, “Allah başka acı vermesin”, “Allah sizlere sağlıklı ömür versin”, “Allah ecir-sabır versin”, “Allah o yattıkça sizi yaşatsın”, “Allah toprağının yaşını evlatlarına versin”, “Allah geride bıraktıklarına acısın” (Örnek, 1971: 92-93) gibi ifadeler, ölüm sonrası bozulan ruhsal dengeyi onarmayı amaçlayan sağlık temelli sözlü pratiklerdir. Burada sağlık, bedensel iyilikten çok, dayanma gücü, sabır ve hayata tutunabilme kapasitesi üzerinden tanımlanır.

Halk kültüründe ölümle ilişkili kargışların tümü sağlık merkezli değildir. Bedeni doğrudan yok etmeyi, yaşamı tek hamlede sona erdirmeyi hedefleyen kargışlar,

sağlığın bozulmasına değil; varlığın bütünüyle ortadan kaldırılmasına yönelir. “Kıratlar kuyruğunda parçalanasica”, “Kör kurşunlara gelesin”, (Üçer, 2009: 306), “Bir anda yere serilesin” “Sabaha sağ çıkmayasın”, “Sıcak yatıp soğuk kalkasın”, (Başar, 1972: 203–204; Kaya, 1997: 116) “Kefenini elimle biçeyim”, “Tabutunun altına gireyim”, “Yatasan kalkmayasan” , “Sesin soluğun kesile geberesen”, “Geberesen yerler yaş, mallar beleş iken” (Demirci, 2009: 273-274) gibi ifadeler, bireyin sağlığını aşamalı biçimde çökertmeyi değil, ani ve geri dönüşsüz bir yok oluşu hedefler. Bu nedenle söz konusu kargışlar, sağlık merkezli alkış–kargış sisteminin dışında değerlendirilir.

Buna karşılık ölüm bağlamında üretilen bazı kargışlar, bireyin aniden ölmesini değil; sağlığının aşamalı biçimde yitirilmesini, düşkünleşmesini ve acı içinde bir sürece mahkûm edilmesini hedefler. Buna karşılık ölüm bağlamında üretilen bazı kargışlar, bireyin aniden ölmesini değil; sağlığının aşamalı biçimde yitirilmesini, düşkünleşmesini ve acı içinde bir sürece mahkûm edilmesini hedefler. “Ölüp kurtulmayasın kalıp da sürünesin”(Demirci, 2009: 294), “Cefa ile can veresin”, “Canın bedeninden zor ayrıl”, “Allah seni araba dayağı gibi süründürsün”, “Sürünerek ölesin”, “Ölmede sürün”(Yurt Ansiklopedisi, 1982: 6643), “Ölürken murat verenin olmaya”, “Ölürken su damlatanın olmaya”, “Toprağına kavuşamayasın”(Şahiner, 2014: 211) gibi kargışlarda hedef alınan, ölümün kendisinden çok ölüm öncesi bedensel ve ruhsal çözülme sürecidir. Bu tür kargışlar, sağlığın zamana yayılan kaybı üzerinden cezalandırma işlevi gördükleri için sağlık eksenli değerlendirme kapsamına girer.

Halk kültüründe sağlık, bir anlık durumdan ziyade süreklilik arz eden bir denge olarak kavrandığından, bu dengenin bozulması da çoğu zaman aşamalı bir çöküş olarak tahayyül edilir. Hastalığın ilerlemesi, düşkünlük hâlinin uzaması ve ölümün bir çözülme sürecinin sonunda gerçekleşmesi, sağlığın zamansal boyutunu görünür kılar. Bu nedenle ölümle ilişkili kargışların süreç vurgusu taşıyan kısmı, sağlığın yitimi üzerinden işleyen sözlü bir yaptırım olarak değerlendirilir.

Ölüm bağlamında sağlıkla ilişkili bir diğer kargış grubu ise ölüm sonrasında huzurun sağlanamamasını hedef alan ifadelerdir. “Ölüne mezar bulamasın” (Akalin, 1990: 233), “Kabir kabir gezesin de sininde yatamıyasın” (Göğüş ve Toplu, 2025: 389), “Mezarında yattığı yer yün tarağı olasıca”, “Mezarında hortlasın”, “Ateşi bol olsun” (Özgen, 2019: 280–281), “Cenazene su bulunmasın”, “Cennet yüzü görmeyesin” “Mezar mezar gezesin”, “Mahşer iti olasıca”, “Yerinde yatmayasın”, “Öte dünyada ben varana kadar, ayak üstü dinelesin” (Üçer, 2009: 303-307), “Cesedin düzlerde kala da kurt kuş pay ede”, “Gözlerin cennetin kapısında kala”, “Cenazeni gavurlar kaldıra” (Başar, 1972: 202-204), “Kabrin eşek ahır ola”, “Kabrinde bok kaynaya”, “Mezarında dik oturasın” (Şahiner, 2014: 208) gibi kargışlar, bedeni doğrudan yok etmeyi değil; ölümden sonra bile bireyin rahat edememesini, huzura kavuşamamasını temenni

eder. Halk kültüründe bu durum, beden ve ruhun sağlık hâlinin bütünüyle bozulması anlamına gelir. Çünkü sağlık, yalnızca yaşarken değil; ölümden sonra da “rahat yatabilme” ve “huzur içinde olma” kavramlarıyla birlikte düşünülür.

Bu anlayış, modern literatürde Allan Kellehear’ın (2007: 45) tanımladığı “iyi ölüm” kavramıyla örtüşmektedir. Burada ölüm, korkulması gereken bir son olmaktan ziyade, acıdan kurtuluş ve kaderle barışma olarak algılanır. Buna karşılık, ölüm sürecinin uzatılması, beden ve düşkünleşmesi ve huzurun bozulması, halk zihniyetinde sağlığın en uç noktada yitirilmesi olarak kabul edilir. Bu yönüyle ölüm bağlamında sağlık merkezli kargışlar, bireyin biyolojik varlığını doğrudan sona erdirmeyi hedefleyen ifadelerden ayrılır. Bu kargışlar, sağlığın kaybını; acı, düşkünlük, huzursuzluk ve rahat edememe hâlleri üzerinden temsil eder. Halk kültüründe ölüm, sağlığın tamamen inkârı değil; sağlığın nasıl yitirildiğinin anlamlandırıldığı bir eşik olarak görülür. Bu nedenle ölümle ilişkili sağlık merkezli kargışlar, bireyin yalnızca ölümünü değil; ölüm sürecini ve ölümden sonraki hâlini düzenleyen güçlü sözlü yaptırımlar olarak işlev görür.

2. Sağlık ve Hastalık Bağlamında Alkış ve Kargışlar

Türk halk kültüründe sağlık ve hastalık birbirinden kopuk, bağımsız olgular olarak değil, aynı sürecin, aynı yazgısal zincirin iç içe geçmiş halkaları olarak algılanır. Sağlık, beden ve yalnızca hastaliksız olması değil; bireyin gündelik yaşamını bağımsız biçimde sürdürebilmesi, üretkenliğini koruyabilmesi ve toplumsal rollerini yerine getirebilmesi anlamına gelir. Bu nedenle halk düşüncesinde sağlığın kaybı hastalığa, hastalık ise çoğu zaman ölüme açılan bir eşik olarak kavranır. Alkışlar ve kargışlar da tam bu eşiklerde yoğunlaşan, sözün iyileştirici ya da yıkıcı gücünü en açık biçimde görünür kılan sözlü pratiklerdir.

Gündelik yaşamda sağlık, alkış ağırlıklı bir söz dünyasıyla kuşatılmıştır. Alkışlar, bireyin yaşadığı kırılma karşısında hem psikolojik bir teskin aracı hem de toplumsal olarak kabul görmüş bir korunma mekanizması olarak işlev görür (Çobanoğlu ve Çobanoğlu, 2015: 1-2; Elçin, 2004: 662). Burada sağlık, yalnızca bedensel iyilik değil; başkalarına muhtaç olmadan yaşamını sürdürebilme, üretkenliğini ve toplumsal işlevselliğini koruyabilme gücü olarak tanımlanır. Bu dilekler, hastalığı kaçınılmaz bir kader olarak kabul etmekle birlikte, onun bireyi ve ailesini çaresizliğe sürükleyecek boyutlara ulaşmamasını Tanrı’dan talep eden kültürel bir yakarış biçimidir. Bu noktada halk hekimliği ile dualar ve sağlık temennileri arasında doğrudan bir ilişki kurulabilir. Şükrü Elçin’in de belirttiği üzere, halk edebiyatındaki alkışlar yalnızca bireylerin değil, toplumun tamamının huzur ve sağlığını korumaya yönelik kalıplaşmış sözlerdir (Elçin, 2004: 663). Bu sözler, bireysel dilek olmanın ötesinde, toplumsal düzeni ve sürekliliği güvence altına alan sözlü denetim mekanizmaları olarak işlev görür.

Anadolu halkı için sağlık, yalnızca hastalıklardan korunmak değil, aynı zamanda ömrün uzun, aklın yerinde ve bedenin işlevsel olması anlamına gelir. Yaşlılık döneminde en büyük korku başkalarına muhtaç olmak, elden ayaktan düşmektir. Bu nedenle edilen dualar hem bireyin bağımsızlığını sürdürmesini hem de toplumsal düzenin yük altına girmemesini temenni eder. Jan Assmann'ın kültürel bellek yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu tür dualar yalnızca bireysel temenniler değil; toplumun yaşlılık, sağlık ve üretkenlik konusundaki ortak değerlerini kuşaktan kuşağa aktaran ritüelistik sözlerdir (Assmann, 1995: 131). Mary Douglas'ın (1966: 44) da vurguladığı gibi, bedenin ve zihnin bütünlüğünü korumaya yönelik temenniler, bireyin "saflık" alanı içinde kalmasını ve toplumsal düzenin dışına itilmesini güvence altına alır.

"Allah ele ayağa düşürmesin" (Şahiner, 2014: 188), "Allah yatırıp da kapılardan baktırmasin", "Allah kapı kapı dolaştırmasin", "Allah düşürmesin", "Oğlum kızım dedirtmesin" (Atmaca, 2019: 54) "Allah başını yastığa düşürmeye", "Bilinmeyen dertler vermesin", "Ona buna muhtaç etmesin" (Kaya, 1997: 113), "Allah kimseyi elden ayaktan düşürmesin", "Allah gören gözden, tutan elden mahrum etmesin", "Allah dert verip derman aratmasın", "Allah bugünümüzü aratmasın", "Allah ağrı sızı vermiye", "Allah yokluğunu göstermesin", "Allah sağlıklı ömür versin", "Ömrüne bereket", "Allah ömrünü gür versin" (Atmaca, 2019: 52-53), "Sular gibi ömrün olsun" (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 7696), "Ömrün su gibi uzun olsun" (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 6643), "Dünyada hep sağlık, hoşluk göresin" (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 7048) gibi alkışlar, sağlığın halk zihninde uzun ömür, bedensel bütünlük ve başkasına muhtaç olmama hâliyle doğrudan ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Yemekle, çalışmayla, yaşlanmayla, bayramlarla ve gündelik karşılaşmalarla birlikte sağlık temennileri sürekli yeniden üretilir. Bu bağlamda sağlık, gündelik yaşamın her anına yayılan bir değer olarak bayram, kandil ve dini günlerde de sıklıkla dile getirilir. "Allah sağlıkla nice bayramlara kavuştursun", "Allah ömür verdikçe Ramazan'a sağlıkla kavuşmayı nasip etsin" ya da "Allah sağlık ve ömür verdikçe nice kandiller görmeyi nasip etsin" gibi ifadeler, bireyin yaşam sevincini toplumsal birliktelikle birleştiren sözlü kalıplar olarak işlev görür. Böylece sağlık, yalnızca bireysel bir durum olmaktan çıkarak, toplumun bütününe ilgilendiren ortak bir değer hâline gelir. Bu genel sağlık anlayışı, gündelik yaşam pratiklerinde—özellikle yiyecek kültürü ve beslenme etrafında şekillenen faaliyetlerde—daha somut ve görünür bir biçimde ortaya çıkar. Gündelik hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olan yiyecek hazırlıkları, Anadolu halk kültüründe sağlık temennilerinin en yoğun biçimde dile getirildiği alanlardan biridir.

Bu sağlık anlayışı, Anadolu halk kültüründe özellikle kışlık yiyecek üretimi etrafında yoğunlaşmaktadır. Yiyecek hazırlıkları gibi gündelik pratikler, bu bağlamda yalnızca mutfakla sınırlı işler olmaktan çıkarak, alkışların ritüelleştiği ve kültürel

sürekliliğin söz yoluyla yeniden üretildiği alanlara dönüşür (Kapağan, 2014: 801). Gündelik hayatın sıradan bir uğraşı gibi görünen yiyecek hazırlıkları, sağlık temennilerinin yoğun biçimde dile getirildiği sözlü pratikler aracılığıyla ritüel bir boyut kazanır. Böylece sağlık anlayışı, gündelik yaşam pratiklerinde özellikle yiyecek kültürü etrafında somut, gözlemlenebilir ve tekrarlanabilir bir görünüm kazanır.

Anadolu halk kültüründe beslenme, yalnızca biyolojik bir gereksinim olarak değil; beden, ailenin ve topluluğun sağlığını birlikte güvence altına alan bütüncül bir yaşam pratiği olarak algılanmıştır. Bu nedenle kışlık yiyecek hazırlıkları sırasında edilen alkışlar, sağlığın korunmasına ve sürdürülmesine yönelik kolektif temennilerin en yoğun biçimde ifade edildiği alanlardan birini oluşturur. Sebze ve meyve kurutulurken, tarhana ya da pestil dökülürken, pekmez ve salça kaynatılırken, peynir ya da yaprak basılırken, turşu kururken ve konserve yapılırken dile getirilen sağlık merkezli sözlü kalıplar, bu pratikleri gündelik olmaktan çıkararak ritüel bir çerçeveye taşır. Bu süreçlerde “Allah sağlık sıhhat içinde yemeği nasip etsin”, “Allah ağız tadıyla yedirsin”, “Çoluk çocukla, eş dostla yemeyi nasip etsin” gibi alkışlar, yemeğin yalnızca hazırlanmasını değil; sağlıklı biçimde tüketilmesini ve paylaşılmasını da teminat altına almayı amaçlar. Komşuların “Kolay gelsin, Allah sağlıklı yedirsin” demesi ise bireysel emeği toplumsal dayanışma zeminine taşır. Yemek sonrası söylenen “Afiyet olsun”, “Şifa olsun”, “Yarasın”, “Can kan olsun”, “Helâl olsun” gibi ifadeler de yemeğin bedene sağlık, güç ve direnç kazandırması yönündeki temennileri yansıtır.

Bu noktada gıda, yalnızca tüketilen bir nesne olmaktan çıkarak sağlık, bereket ve süreklilikle ilişkilendirilen sembolik bir değere dönüşür. David Sutton’un gastronomik bellek üzerine yaptığı çalışmalarda vurguladığı üzere, yiyecekler toplulukların hafızasında yalnızca tat ve koku yoluyla değil; kimlik, aidiyet ve sağlıkla ilişkilendirilmiş anlamlar üzerinden yer edinir (Sutton, 2001: 65). Anadolu halk kültüründe yiyecek hazırlıkları sırasında edilen sağlık temennileri de bu belleğin sözlü düzlemde yeniden üretilmesini sağlar. Böylece yiyecek, hem bedeni besleyen hem de kültürel hafızayı taşıyan bir unsur hâline gelir.

Mary Douglas’ın (1966: 35) temizlik ve saflık kavramları çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu tür alkışlar yiyeceğin yalnızca fiziksel açıdan değil, manevi açıdan da “temiz”, “koruyucu” ve güvenilir kılınmasına hizmet eder. Bu yönüyle sağlık, düzen ve saflık kavramları birbirine eklemlenirken, bu düzenin devamı sözlü kalıplar aracılığıyla güvence altına alınır. Dolayısıyla yiyecek hazırlıkları ve tüketimi sırasında dile getirilen sağlık temennileri, gıdaya adeta manevi bir “mayalama” işlevi yükleyerek gündelik pratiği ritüel bir eyleme dönüştürür.

Bu durum, halk hekimliği bağlamında hastalık ortaya çıkmadan önce sağlığın korunmasına yönelik önleyici bir sağlık pratiği olarak değerlendirilebilir. Claude

Fischler'in (1988: 278) yemek ve sağlık ilişkisini kimlik bağlamında ele alan yaklaşımıyla örtüşecek biçimde, Anadolu halkı gıdayı yalnızca biyolojik bir gereksinim olarak değil; sağlık, huzur ve toplumsal birlikteliğin temel kaynağı olarak görmüştür. Bu nedenle kışlık yiyecek hazırlıkları çoğu zaman imece usulüyle, komşular arası dayanışma içinde gerçekleştirilmiştir. Gıda hem bireysel hem de kolektif düzeyde yaşamın sürekliliğini sağlayan merkezî bir unsur hâline gelmiştir.

Ancak halk kültüründe yiyecek, yalnızca sağlığı koruyan bir unsur olarak değil; aynı zamanda ihlal edildiğinde bedeni, ruhu ve toplumsal düzeni tehdit eden bir alana dönüşebilmektedir. Bu bağlamda dualar ve beddualar, çoğu zaman doğrudan helal / haram lokma üzerinden kurulmakta; yeme ve içme eylemi, sağlığı besleyen bir pratik olmaktan çıkarılarak hastalık ve çöküş üreten bir tehlide dönüştürülmektedir. Bu noktada kargışlar devreye girer. Sağlığa yönelik beddualar, Türk halk kültüründe en ağır sözlü yaptırımlar arasında yer alır; çünkü sağlık, bireyin toplumsal varlığının temel şartıdır. "Yediğin zehir ola" (Şahiner, 2014: 213) "Yediği içtiği zehir zıkkım olsun", "Ağzından burnundan gelsin", "Ağu yiyese", "Haram zıkkım olsun", "Kan kussun" (Özgen, 2019: 281), "Kanlar kusa, irinler tüküresin", "Yaranın üstünde kurtlar yürüye", "Neren ağrıdığını bilemiyesin" (Üçer, 2009: 306-308), "Bal yiyesen zehir kusasan", "Emdiğin süt burnundan gelsin" (Örnek, 1979: 321) gibi ifadeler, lokmanın bedeni beslemek yerine hastalık ve çöküş üretmesini dile getirir. Bu tür kargışlar, haram lokmanın bedeni kirlettiği, sağlığı bozduğu ve zamanla düşkünlüğe yol açtığı yönündeki yaygın halk inancını yansıtır.

Sağlığın bozulduğu noktada hastalık, halk inanışında yalnızca biyolojik bir zayıflama durumu olarak değil; bireyin toplumsal rollerinden geçici olarak uzaklaştığı bir eşik hâli olarak algılanır. Victor Turner'ın (1969) liminalite kavramı bağlamında hasta beden ne tam anlamıyla sağlıklılar dünyasına ne de ölümler alanına aittir; askıda kalmış, korunmaya muhtaç ve kırılgan bir varlıktır. Bu eşik hâli, alkışların ve kargışların en yoğun biçimde devreye girdiği alanlardan biridir. Hastalık gerçekleştiğinde alkışlar şifa temennisi etrafında yoğunlaşır: "Allah şifa versin", "Allah dermanını versin", "Allah iki iyilikten birini versin" (Özgen, 2025: 127-128), "Allah iyilik versin", "Derdini veren dermanını da verir", "Allahtan ümit kesilmez" (Atmaca, 2019: 55), "Allah başını yastığa düşürmeye", "Allah başını bozmaya", "Allah ciğerine od düşürmeye", "Allah bedenine sağlık vere" (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 7151) "Rabbim şifasını versin" (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 7518), gibi alkışlar, bireyin bu eşikten sağlığa geri dönmesini temenni eden koruyucu sözlü formüllerdir. Halk hekimliği bağlamında değerlendirildiğinde bu dualar, şifalı otlar, muskalar, nazarlıklar ve ritüel uygulamalarla birlikte icra edilen bütüncül bir iyileştirme anlayışının parçasıdır. Pertev Naili Boratav'ın da belirttiği üzere, Anadolu halk kültüründe hastalıkların nedenleri yalnızca fizyolojik değil; nazar, kötü söz, beddua ve ilahi imtihan gibi metafizik unsurlarla da açıklanır (Boratav, 2000: 223).

Hastalığın karşı cephesinde ise kargışlar yer alır. Boratav'ın vurguladığı gibi, kargışlarda hedef alınan unsurların büyük bölümü beden, hastalık ve ölüm etrafında yoğunlaşır (Boratav, 2000: 118). Bu tür beddualar, bireyi sağlıklı bedenin temsil ettiği "saflık" alanından çıkararak düşkünlük ve bağımlılık alanına iter. "Yatağa düşesice", "Elden ayaktan düşesin", "Sürüm sürüm sürünesin", "İnim inim inleyesin", "Ciğerlerin deşile", "Dünya ışığı görmeyesin", "Gözlerin avucuna gele", "İki gözden iki dizden olasin", "Kulaklarına kurşun aka", "Dalından vurulasın", "Ayakların küt ola", "Ellerin kuruya", "Sıracalar yürüsün" (Başar, 1972: 201-202), "Sıraca çıkarasın sıracalı" (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 7151), "Bokunu parmaklasın", "Ele muhtaç olasin", "Sidikliğine taş dursun" (Özgen, 2019: 281), "Ciğerinin başına kurtlar düşe", "Yaran fazla olsun, merhem yetmesin", "Yata yata yan etlerin çürüsün", "Yedi yıl sıtma tutasın", "Ak göğsüne mor çibanlar dizile", "Ağaç gibi kuruyasın" (Kaya, 1997: 113-114), "Aklın delinsin", "Ağzın kilitlensin", "Ciğerinden tutul inşallah", "Ciğerin ağzına gelsin", "Ciğerlerin kusasın", "Bal yiyesen zehir kusan", "Gözün çıksın", "Gözünün ferri sönesice", "Kara kan kusasın", "Boyun posun devrile", "Doktor kapılarına düşesin", "Emdiğin süt burnundan gelsin", "Etin gönün su kese", "Kanın içine aksın", "Çenen tutula" (Örnek, 1979: 321-323), "Allah kör kötürüm olursun da elime düşersin inşallah" (Oğuz vd., 2007: 58), "Canından ciğerinden bulasın", "Delik delik olasin da saraç süzek olasin" (Göğüş ve Toplu, 2025: 89), "Etlerin töküle", "Ayağa kalkamıyan", "Felç melemet olasin", "Allah bedenini şirin etmeye", "Allah dırnağını uzatmaya" (Uysal, 2019: 634-636) "Ciğerine kurt düşşün", "Gözün kör olsun da duvarlara el çal" (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 7518) "Karaciğerinden yanasıca" (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 6229), "Kolların dibinden kurusun", "Allah bacağını kırsın", "Boynu çıkası" (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 6643) "Betin benzin sola", "Bedenin yerlerde çürüye" "Dilin tutulsun da konuşama, yüzüme melül melül bak", "İnşallah yalan söyleyen ağzın yamulur" (Okutan, 2009: 260), "Etin döşeklere döküle", "Etine kurt düşe" (Üçer, 2009: 304), "Kör olasan, kör bakasan" (Cihan ve Batur, 2009: 273), "Omurgan çevrüle belin büküle" (Demirci, 2009: 294), "Yatağa düş de ağzına son suyu ben damlatayım" (Büyükokutan, 2009: 261) gibi kargışlar, bedeni yavaş yavaş işlevsizleştirmeyi ve bireyi toplumsal varlıktan düşürmeyi hedefler.

Bu bağlamda halk dilinde 'dert' kavramı merkezi bir yere sahiptir. Modern tıbbın tanımladığı hastalıktan farklı olarak dert, adı konulamayan, uzun süreli ve çoğu zaman ölüme açılan bir bedensel–ruhsal çöküş hâlini ifade eder. "Dert bulup derman bulamayasın" (Üçer, 2009: 304), "Bilinmedik dertlere düşesin" (Kaya, 1997: 113), "Derdine derman bulunmaya" (Kaya, 1997: 113), "Kıran (dert) giresice", "Yiğitken dertten yıkılasın" (Örnek, 1979: 323-325), "Allah dert vere, derman vermeye", "Derdin dermansız ola", "Derdine derman yarana merhem bulamıyasın", "Beni bırakıp derdine düşesin", "Derdinden kurtulmayasın" (Başar, 1972: 203-205), "Dert giresice", "Dert tutasıca", "Derdi koysunlar karnına", "Derdin başını bağrını yesin" (Özgen,

2019: 281), “Gıran gire (Bedenine dert girsin)” (Göğüş ve Toplu, 2025: 89), “Bedenin dertten çürüye” (Uysal, 2019: 635), “Kara dertleri devre gelesice” (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 6229), “Bedenine dert gele”, “Dert tutsun seni”, “Dermansız derde düşesice”, “Devrilesice”, “Firengi derdine düşesin”, “Fetir fetir dökülesin”, “Kan işeyesin”, “Kan sıçasın”(Şahiner, 2014: 201-206), “Aynı derde sen de gark ol inim inim inle”, “Allah benim derdimi sana da versin”, “Allah sana öyle bir dert versin ki kimseye diyeme” (Büyükokutan, 2009: 261-263) gibi kargışlar, hastalığı ölümün kaçınılmaz habercisi olarak kurgular. Böylece halk zihniyetinde hastalık, ölüme açılan bir kapı hâline gelir. Bu noktada kargışların yalnızca karşıdakine yöneltilmiş yıkıcı dilekler olmadığı; aynı zamanda söyleyen kişi açısından bir duygusal boşalım ve sözlü sağaltım işlevi gördüğü de belirtilmelidir. Kargışlar, psikolojik açıdan bireyin kızgınlık, öfke, çaresizlik ve adaletsizlik duygularını doğrudan eyleme dökemediği durumlarda başvurduğu bir sözlü rahatlatma mekanizması olarak işlev görür. İfade edilen kötü dilekler aracılığıyla birey, yaşadığı yoğun duygusal yükü dışavurarak geçici bir rahatlatma sağlar. Bu yönüyle kargışlar, yalnızca hedef alınan kişi üzerinde sembolik bir yaptırım kurmakla kalmaz; söyleyen özne için de bir tür psikolojik dengeleyici ve sağaltıcı işlev üstlenir. Shadkam ve Demren’in (2017: 184) de vurguladığı gibi, kargışlar hem bireysel düzeyde duygusal boşalımını mümkün kılan hem de toplumsal düzeyde norm ihlallerine karşı sembolik bir tepki üretme işlevi gören çok katmanlı sözlü yapılardır.

SONUÇ

Bu çalışma, Türk halk kültüründe alkış ve kargışların geçiş dönemleri bağlamında yalnızca sözlü ifadeler değil; beden, sağlık, soy ve toplumsal düzen üzerinde işleyen güçlü kültürel mekanizmalar olduğunu ortaya koymuştur. Doğum, evlilik, hastalık ve ölüm gibi eşik anlarında kullanılan bu sözlü pratikler, bireyin biyolojik varlığını aşan bir anlam alanına sahip olup, toplumsal sürekliliğin ve kültürel belleğin yeniden üretiminde merkezi bir rol üstlenmektedir. Alkışlar ve kargışlar, bu yönüyle halk kültüründe sözün yalnızca iletişim aracı değil, düzen kurucu ve denetleyici bir güç olarak işlediğini göstermektedir.

Araştırma bulguları, sağlık kavramının halk zihniyetinde dar anlamda bir “hastaliksızlık” hâli olarak değil; beden bütünlüğü, üretkenlik, bağımsızlık, doğurganlık ve toplumsal işlevsellik gibi çok katmanlı bir bütünlük içinde değerlendirildiğini ortaya koymuştur. Alkışlar bu bütünlüğü korumayı ve sürekliliğini sağlamayı amaçlayan koruyucu sözlü formüller olarak işlev görürken; kargışlar, aynı bütünlüğü hedef alan yıkıcı ve dışlayıcı sözlü yaptırımlar hâline gelmektedir. Böylece sağlık, bireysel bir durum olmaktan çıkarak toplumsal düzenin sürdürülebilirliğiyle doğrudan ilişkilendirilen bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geçiş dönemlerinde alkış ve kargışların birlikte ele alınması, bu sözlü pratiklerin karşıt ama tamamlayıcı bir yapı içinde işlediğini göstermiştir. Alkışlar, bireyi eşiklerden güvenle geçirerek onu yeniden topluluğun içine dâhil etmeyi amaçlarken; kargışlar, aynı eşikleri bireyin aleyhine işleterek onu beden, sağlık ve soy üzerinden toplumsal dışlanmaya sürüklemektedir. Bu ikili yapı, halk kültüründe normların yalnızca ödüllendirici değil; cezalandırıcı mekanizmalarla da pekiştirildiğini ortaya koymaktadır. Söz, bu bağlamda hem koruyan hem de yaralayan bir araç olarak işlev görmektedir.

Doğum ve evlilik bağlamında elde edilen bulgular, alkış ve kargışların doğrudan soynun devamı ve aile düzeniyle ilişkilendirildiğini göstermiştir. Sağlıklı doğum, doğurganlık ve bereket temennileri, alkışların merkezinde yer alırken; kargışlar bu değerlerin tersine çevrilmesi, doğurganlığın kesilmesi ve neslin devamının engellenmesi üzerinden şekillenmektedir. Bu durum, bireysel bedenin toplumsal bir sorumluluk alanı olarak algılandığını ve özellikle doğurganlığın kültürel olarak yüksek bir değerle yüklendiğini ortaya koymaktadır. Böylece alkış ve kargışlar, aile kurumunun ve soy sürekliliğinin sözlü teminatları hâline gelmektedir.

Hastalık ve ölüm bağlamında ise alkış ve kargışların daha sert ve geri dönüşsüz anlamlar kazandığı görülmüştür. Alkışlar bu bağlamda şifa, iyileşme ve acısız geçiş temennileri etrafında yoğunlaşırken; kargışlar bireyi düşkünlük, bağımlılık ve nihayet ölüm üzerinden toplumsal varlıktan silmeyi hedeflemektedir. Özellikle “elden ayaktan düşme”, “dert sahibi olma” ve “ocağın sönmesi” gibi imgeler, hastalık ve ölümün yalnızca biyolojik sonlar değil; aynı zamanda sosyal ve kültürel yok oluşlar olarak algılandığını göstermektedir. Bu durum, halk kültüründe sağlığın toplumsal statüyle ne denli iç içe geçtiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada ulaşılan önemli sonuçlardan biri, alkış ve kargışların yalnızca geçiş dönemlerine özgü sözlü pratikler olmayıp, gündelik yaşamın olağan akışı içinde—özellikle yiyecek kültürü ve beslenme etrafında—sürekli olarak yeniden üretildiğinin ortaya konulmasıdır. Kışık yiyecek hazırlıkları, sofraya kurma ve yemek yeme pratikleri sırasında dile getirilen sağlık temennileri, alkışların gündelik hayatta nasıl koruyucu ve düzenleyici bir işlev üstlendiğini açık biçimde göstermektedir. “Allah sağlıklı yedirsın”, “şifa olsun”, “ağız tadıyla yemeyi nasip etsin” gibi ifadeler, yiyeceği yalnızca biyolojik bir besin olmaktan çıkararak sağlık, bereket ve süreklilikle ilişkilendiren güçlü sözlü kodlar hâline getirmektedir.

Bu sözlü kalıplar, Anadolu halk kültüründe yenilen ve içilenin insan sağlığıyla doğrudan ilişkili olduğu yönündeki yaygın inancı yansıtmaktadır. Beslenme, yalnızca bedeni doyuran bir eylem olarak değil; insanın hem maddi hem de manevi bütünlüğünü koruyan temel bir unsur olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda “helal lokma”, beden sağlığının yanı sıra ruhsal esenlik ve ahlaki temizlikle

ilişkilendirilirken; “haram lokma” ise benzer biçimde maddi ve manevi hastalıkların kaynağı olarak düşünülmektedir. Bu düşünce, dualar ve beddualar aracılığıyla sözlü kültürde sürekli olarak yeniden üretilmekte ve pekiştirilmektedir. Bu yaklaşım, kuramsal çerçevede ele alınan saflık-kirlenme ayrımının gündelik hayat pratikleri üzerinden yeniden üretildiğini göstermektedir.

Beslenmeyle bağlantılı beddualar bu algının en çarpıcı örneklerini sunmaktadır. “Yediği içtiği zehir zıkkım olsun”, “ağızdan burnundan gelsin”, “haram zıkkım olsun”, “kan kussun” gibi ifadeler, bireyin tükettiği lokmanın bedeni için bir besin değil, doğrudan bir zehir ve hastalık kaynağına dönüşmesini dilemektedir. Bu bedduaların merkezinde, haram lokmanın insan bedeninde sağlığı bozan, vücudu kirlüten ve zamanla hastalığa yol açan bir unsur hâline geldiği yönündeki güçlü kültürel inanç yer almaktadır. Haram lokma, bu söylemde yalnızca fiziksel bir zarar değil; aynı zamanda ruhsal kirlenme, ahlaki bozulma ve toplumsal dışlanma ile ilişkilendirilen bir tehdide dönüşmektedir.

Buna karşılık helal lokma, dualar aracılığıyla insanın bedenine sağlık, ruhuna huzur ve yaşamına bereket getiren bir unsur olarak konumlandırılmaktadır. “Helalinden yedirsin”, “lokması şifa olsun” gibi temenniler, beslenmenin yalnızca bedensel bir ihtiyaç değil, insanın maddi ve manevi sağlığını birlikte besleyen bütüncül bir pratik olarak algılandığını göstermektedir. Bu anlayışta yiyecek, insanın yalnızca karnını değil; ahlakını, ruhunu ve toplumsal konumunu da şekillendiren bir unsurdur. Dolayısıyla helal-haram ayrımı, beslenme üzerinden sağlık, hastalık, temizlik ve kirlenme gibi karşıtlıkları yeniden üreten temel bir kültürel kod hâline gelmektedir.

Bu çerçevede yiyecek ve içecekler, alkış ve kargışlar aracılığıyla hem yaşamın devamlılığını sağlayan hem de ihlal durumunda bedene, ruha ve toplumsal statüye yönelen bir cezaya dönüşen sembolik araçlar olarak işlev görmektedir. Beslenme eylemi, bu sözlü pratikler sayesinde yalnızca gündelik bir alışkanlık olmaktan çıkmakta; sağlık merkezli bir denetim alanına dönüşmektedir. Böylece sağlık, hastalık, temizlik ve kirlenme kavramları, yiyecek kültürü etrafında kurulan alkış ve kargışlar yoluyla gündelik hayatın tamamına yayılan güçlü bir sözlü düzenleme mekanizması hâline gelmektedir.

Çalışmanın en önemli sonuçlarından biri, alkış ve kargışların geçiş dönemlerinde bireyin yalnız olmadığını; topluluk tarafından sürekli gözlemlendiğini ve söz yoluyla denetlendiğini göstermesidir. Bu sözlü pratikler, bireyin davranışlarını yönlendiren görünmez sınırlar çizerken, toplumsal normlara uyumu da pekiştirmektedir. Alkış, uyumlu davranışın sembolik ödülü olarak işlev görürken; kargış, norm ihlalinin en ağır sözlü cezası hâline gelmektedir. Böylece halk kültüründe söz, hukuki ya da yazılı bir yaptırıma ihtiyaç duymadan düzen kurucu bir güç olarak varlığını

sürdürmektedir. Bu çalışma aynı zamanda alkış ve kargışların kuşaklar boyunca aktarılabilen kalıplaşmış yapılarıyla kültürel belleğin taşıyıcıları olduğunu ortaya koymuştur. Sözlü kültür içinde tekrar edilen bu ifadeler, bireylerin deneyimlerinden bağımsız olarak kolektif hafızada yer edinmekte ve her yeni kullanımda kültürel anlamlarını yeniden üretmektedir. Bu yönüyle alkış ve kargışlar, geçmişten bugüne uzanan sürekliliği sağlayan sözlü köprüler olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Türk halk kültüründe alkış ve kargışlar, geçiş dönemleri bağlamında beden, sağlık ve soy üzerinden işleyen çok katmanlı bir anlam evreni sunmaktadır. Bu sözlü pratikler, bireyin yaşamındaki kritik eşikleri yalnızca tanımlamakla kalmamakta; aynı zamanda bu eşiklerin nasıl aşılabileceğini, hangi davranışların onaylanacağını ve hangilerinin dışlanacağını da belirlemektedir. Alkışlar ve kargışlar, bu yönüyle halk kültüründe sözün gücünü, toplumsal düzenin sürekliliğini ve kültürel belleğin canlılığını gözler önüne sermektedir. Bu çalışma, alkış ve kargışları yalnızca folklorik unsurlar olarak değil; geçiş dönemlerinde ve gündelik yaşamda işleyen dinamik, düzenleyici ve denetleyici kültürel mekanizmalar olarak ele alması bakımından özgün bir katkı sunmaktadır. Elde edilen bulgular, halk kültüründe sözlü pratiklerin günümüzde de anlamını koruduğunu ve toplumsal ilişkilerde belirleyici bir rol oynamaya devam ettiğini göstermektedir. Böylece alkış ve kargışlar, geçmişin kalıntıları değil; kültürel belleğin yaşayan, dönüştürücü ve düzen kurucu unsurları olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Lütfi Sami (1990). *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Assmann, Jan (1995). "Collective Memory and Cultural Identity". *New German Critique*. C. 65. s. 125-133.
- Atmaca, Emine (2019). "Antalya Ağızlarında Dua ve Beddualar". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. C. 19. s. 42-80.
- Avcı, Cevdet (2021). "Öndüç Hediye: Gaziantep'te Yataküstü Geleneği ve İşlevleri". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 10. S. 3. s. 1491-1505.
- Bascom, William R. (2010). "Folklorun Dört İşlevi". *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. (çev.) Ferya Çalış. Editör: M. Öcal Oğuz-Selcan Gürçayır. Ankara: Geleneksel Yayınları. s. 71-86.
- Başar, Zeki (1972). *Erzurum'da Tıbbî ve Mistik Folklor Araştırmaları*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Bauman, Richard (1986). *Verbal Art as Performance*. Prospect Heights: Waveland Press.

- Beydili, Celal (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili (2000). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Büyükokutan, Aslı (2009). "Muğla Yöresinde Kargışlar". Editör: E. Gürsoy Naskali. *Lanet Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. s. 253-269.
- Cihan, Ahmet-Buket Batur (2009). "Diyarbakır Bedduaları". Editör: E. Gürsoy Naskali. *Lanet Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. s. 271-290.
- Cilacı, Osman (1994). "Dua". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 529-530.
- Çağrı, Mustafa (1992). "Beddua". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 297-298.
- Çobanoğlu, Özkul-Sacide Çobanoğlu (2015). "Türk Halk Kültüründe Konuşmalık Türler Bağlamında Sözel Nasihatler, Dua ve Beddualar". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. C. 4. S. 7. s. 1-32.
- Çobanoğlu, Özkul (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demirci, Ümit Özgür (2009). "Ardahan Yöresi Bedduaları". Editör: E. Gürsoy Naskali. *Lanet Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. s. 291-300.
- Douglas, Mary (1966). *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
- Duymaz, Ali (2000). "Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar". *Millî Folklor*. C. 6. S. 45. s. 15-21.
- Elçin, Şükrü (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ersoylu, Halil (2012). *Türk Dilince Dualar, Beddualar Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Fischler, Claude (1988). "Food, Self and Identity". *Social Science Information*. C. 27. S. 2. s. 275-292.
- Göğüş, Seda Dilek-Mehmet Toplu (2025). "İlenmenin Etnografisi: Gaziantep'te Beddua Kültürü Üzerine Bir Araştırma". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. C. 114. s. 381-400.
- Halbwachs, Maurice (1992). *On Collective Memory*. Editör: Lewis A. Coser. Chicago: University of Chicago Press.
- Kapağan, Enver (2014). "Gök Tanrı İnancı ve Bu İnanç Sisteminin İçinde Alkış, Dua ve Dilekler". *Turkish Studies*. C. 9. S. 3. s. 801-810.
- Kaya, Doğan (1997). "Dualar ve Beddualar". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*. C. 4. s. 99-121.

Kaya, Doğan (2001). *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Kellehear, Allan (2007). *A Social History of Dying*. Cambridge: Cambridge University Press.

Keskin, Ahmet (2018). *Alkışlar-Kargışlar ve Konuşmanın Etnografyası Kuramı Örneğinde Halkbilimi Çalışmalarında Tür Kavramı ve Tür İncelemesi*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Keskin, Ahmet (2019). "Alkışların (Dua/İyi Dilek) ve Kargışların (Beddua/Kötü Dilek) Terim, Tanım ve Tasnif Problemlerine Bağlam Merkezli Bir Yaklaşım". *The Journal of Academic Social Science Studies*. C. 74. s. 205-220.

Malinowski, Bronislaw (1992). *Magic, Science and Religion and Other Essays*. Prospect Heights: Waveland Press.

Oğuz, Öcal-Ağır, Meltem-Çakır, Şeyda (2007). *2006 Yılında Çorum'dan Derlenen Alkışlar Kargışlar ve Ninniler*. Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları.

Örnek, Sedat Veyis (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Örnek, Sedat Veyis (1977). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Örnek, Sedat Veyis (1979). *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özgen, Mutlu (2019). *Anşa Bacılı Folkloru: Acısu*. İstanbul: Libra Yayınları.

Özgen, Mutlu (2025). "Anadolu Kültüründe Ölüm: Sosyolojik ve Folklorik Açıdan İyi ve Kötü Ölüm Algısı". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 24. S. 1. s. 120-140.

Scheper, Hughes Nancy-Margaret Lock (1987). "The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology". *Medical Anthropology Quarterly*. C. 1. S. 1. s. 6-41.

Shadkam, Zubaida-Özlem Demren (2017). "Türkçe ve Kazakça Alkış-Kargış Söyleme Geleneğinin Psikodinamiği Üzerine Sosyolinguistik Bir İnceleme". *Türkbilig*. C. 34. s. 179-188.

Sevinçli, Veysi (2015). "Türk Kültüründe Alkış/Kargış ve Adilcevaz Örneği". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C. 52. s. 97-125.

Sutton, David (2001). *Remembrance of Repasts: An Anthropology of Food and Memory*. Oxford: Berg.

Şahiner, Ahmet Emin (2014). *Gaziantep Halk Kültüründe Dua (Alkış) ve Bedduaların (Kargış) Halkbilimsel İncelemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Terzioğlu, Öykü (2007). "Alkış ve Kargışların Sözlü Kültürdeki Yerleşik Kodların Aktarımını ve Yeniden Üretimini Kolaylaştıran Biçimsel Özellikleri". *Millî Folklor*. C. 75. s. 34-37.

Turner, Victor (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing.

Uysal, Yavuz (2019). "Adıyaman Halk Kültüründe Dua ve Beddualar (Alkışlar-Kargışlar)". *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology*. C. 29. S. 2. s. 621-644.

Üçer, Müjgan (2009). "Sivas Yöresinde Beddualar". Editör: E. Gürsoy Naskali. *Lanet Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. s. 301-312.

Van Gennep, Arnold (1960). *The Rites of Passage*. (çev.) M. B. Vizedom-G. L. Caffee. Chicago: University of Chicago Press.

Yurt Ansiklopedisi (1982). "Niğde". C. 9. İstanbul: Anadolu Yayıncılık. s. 6229.

Yurt Ansiklopedisi (1982). "Samsun". C. 9. İstanbul: Anadolu Yayıncılık. s. 6643.

Yurt Ansiklopedisi (1982). "Tokat". C. 10. İstanbul: Anadolu Yayıncılık. s. 7151.

Yurt Ansiklopedisi (1982). "Tekirdağ". C. 10. İstanbul: Anadolu Yayıncılık. s. 7048.

Yurt Ansiklopedisi (1982). "Yozgat". C. 10. İstanbul: Anadolu Yayıncılık. s. 7696.

Yurt Ansiklopedisi (1982). "Uşak". C. 10. İstanbul: Anadolu Yayıncılık. s. 7518.